

Manzum Sözlüklerin Pedagojik İşlevleri ve Çağdaş Edebiyat Eğitime Katkıları: Nitel Bir Doküman Analizi

The Pedagogical Functions of Verse Dictionaries and Their Contributions to Contemporary Literature Education: A Qualitative Document Analysis

Orhan Gazi GÖKÇE

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Assist. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University
Fen-Edebiyat Fakültesi Faculty of Arts and Sciences
Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Department of Modern Turkish Language
Tokat | Türkiye Tokat | Türkiye
orhangazi.gokce@gop.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3787-7960>
ROR adresi: <https://ror.org/01rpe9k96>

Makale Bilgisi

Makale Türü | Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi | 25/ Ocak /2026
Kabul Tarihi | 26/ Haziran /2026
Yayın Tarihi | 30/ Haziran /2026
Bir İç- İki Dış Hakem
Çift Taraflı Kör Hakemlik
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Bu Makale iTenticate aracılığıyla taranmıştır.
Etik Bidirim | ilmiyat@gop.edu.tr
Lisans CC-BY-NC-ND 4.0

Article Information

Article Types | Research Article
Received | 25/ January/2026
Accepted | 26/ June /2026
Published | 30/ June /2026
One Internal- Two External Referees
Double-Blind Refereeing
Ethical principles were followed during the preparation of this study
No conflict of interest declared
This Article was scanned by iTenticate
Ethics Notice | ilmiyat@gop.edu.tr
Licence | CC-BY-NC-ND 4.0

Bu makale, 24-25 Ekim 2024 tarihlerinde gerçekleştirilen VI. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan "Bir Geleneği Yeniden Hatırlamak: Manzum Sözlüklerin Edebiyat Eğitime Muhtemel Katkıları" başlıklı bildiri metninin genişletilmesiyle üretilmiştir.

This article is an expansion of the paper entitled "Revisiting a Tradition: The Potential Contributions of Verse Dictionaries to Literature Education," presented at the VI International Social Sciences Congress held on October 24-25, 2024.

Atıf | Cite as:

Gökçe, Orhan Gazi. "Manzum Sözlüklerin Pedagojik İşlevleri ve Çağdaş Edebiyat Eğitime Katkıları: Nitel Bir Doküman Analizi [The Pedagogical Functions of Verse Dictionaries and Their Contributions to Contemporary Literature Education: A Qualitative Document Analysis]". *Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat* 14/1 (Haziran | June 2026), 324-340.

<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1871607>

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

The Pedagogical Functions of Verse Dictionaries and Their Contributions to Contemporary Literature Education: A Qualitative Document Analysis

Abstract: This study aims to examine the pedagogical characteristics of verse dictionaries, which held a prominent place in the Turkish-Islamic educational tradition, and to evaluate their potential contributions to contemporary literature education. The data sources of the study consist of four representative verse dictionaries: *Tuhfe-i Vehbî*, *Tuhfe-i Âsım*, *Lügat-i Erbaa*, and *Tuhfe-i Nushî*. The research employs document analysis and content analysis as qualitative research methods. The texts were examined in terms of vocabulary instruction, poetic structure and rhythm, multilingualism, cultural transmission, values education, and the development of language skills. The findings reveal that verse dictionaries were not merely instructional lexicons used for foreign language learning; they also functioned as multidimensional educational tools that facilitated vocabulary acquisition, supported learning, transmitted cultural values, and enhanced linguistic awareness. The analysis further indicates that vocabulary items were frequently organized around thematic fields, while rhythm and rhyme served as mnemonic devices that reinforced learning. In addition, the multilingual structure of these works provided opportunities for comparative language learning. The study also demonstrates that verse dictionaries possess features capable of supporting the development of skills, speaking, poetic expression, and aesthetic language awareness. Consequently, verse dictionaries should be regarded not only as historical lexical texts but also as pedagogical resources that can be reconsidered in contemporary Turkish language and literature education, particularly in the areas of vocabulary development, cultural transmission, and language skills instruction.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Literature Education, Cultural Transmission, Verse Dictionaries, Vocabulary Instruction,

Manzum Sözlüklerin Pedagojik İşlevleri ve Çağdaş Edebiyat Eğitime Katkıları: Nitel Bir Doküman Analizi

Öz: Bu araştırma, Türk-İslam eğitim geleneğinde önemli bir yere sahip olan manzum sözlüklerin pedagojik özelliklerini incelemeyi ve bu eserlerin günümüz edebiyat eğitimine sağlayabileceği katkıları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın veri kaynağını *Tuhfe-i Vehbî*, *Tuhfe-i Âsım*, *Lügat-i Erbaa* ve *Tuhfe-i Nushî* adlı manzum sözlükler oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve içerik analizi kullanılmıştır. Eserler; kelime öğretimi, şiirsel yapı ve ritim, çok dillilik, kültürel aktarım, değerler eğitimi ve dil becerilerinin geliştirilmesi bakımından incelenmiştir. Bulgular, manzum sözlüklerin yalnızca yabancı dil öğretiminde kullanılan sözlükler olmadığını aynı zamanda kelime öğretimini kolaylaştıran, öğrenmeyi destekleyen, kültürel değerleri aktaran ve öğrencilerin dil farkındalığını geliştiren çok yönlü eğitim araçları olduğunu göstermektedir. İncelenen eserlerde kelimelerin çoğu zaman belirli kavram alanları etrafında düzenlendiği, ritim ve kafiye unsurlarının öğrenmeyi desteklediği, çok dilliliğin ise karşılaştırmalı öğrenme imkânı sunduğu görülmüştür. Ayrıca bu eserlerin şiir, yazma, konuşma ve estetik dil kullanımı gibi becerilerin gelişimine katkı sağlayabilecek özellikler taşıdığı belirlenmiştir. Sonuç olarak manzum sözlükler tarihî bir sözlük geleneğinin örnekleri olmanın ötesinde kelime öğretimi, kültürel aktarım ve dil becerilerinin geliştirilmesi açısından da günümüz Türk dili ve edebiyatı eğitiminde yeniden değerlendirilebilecek pedagojik kaynaklar olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Edebiyat Eğitimi, Kültürel Aktarım, Manzum sözlükler, Kelime öğretimi.

Giriş

Ezber, insanlık tarihinin en eski ve en temel öğrenme yöntemlerinden biridir. Modernite sonrası eğitim yaklaşımlarında ezber genellikle eleştirel düşünme ve yaratıcı yaklaşımlara karşıt bir yere konumlandırılmıştır. Öğrenmenin nörobiyolojik temelleri ve tarihsel bağlamları göz önünde tutulduğunda ezberin öğrenmenin niteliği ve kalıcılığı açısından hâlâ geçerli ve güçlü bir yöntem olduğu yadsınamaz. Latince *memoria* genel anlamda hafıza, bellek; *recitatio* ezbere okuma, tekrarlayarak öğrenme anlamlarında kullanılırken *rote* ise Orta Çağ Latincesinde ezbere öğrenme ya da tekrar yoluyla öğrenme anlamlarına gelir. Eski Yunancada aynı anlamı karşılayan *mnēmē* kelimesine rastlanır. İngilizceye Latince'den tevarüs eden *memorization* ile birlikte bir şeyi ezberden bilmek anlamıyla *by heart* ya da *learn by heart* ve *rote learning* gibi deyimleşen ifadeler, ezber kelimesini çeşitli yönlerden karşılar.¹

Türkçede *bellemek* kelimesine eş olarak Türkçeye Farsça *ez-* “-den” ve *ber* “göğüs veya üst” kelimelerinin terkihi olarak geçmiş olan *ezber*, kök anlamıyla “göğüsten” yahut “üstten” anlamına gelir. Farsçada gönülden, kalpten öğrenme anlamını karşılayan kelimenin yakın bir anlamla İngilizcede de karşılık bulunduğu görülür. Bir terim olarak ezber; bir sözü, bir metni kitaba bakmadan aynen tekrar edebilmek için zihinde tutma, hıfzetme, ezberlenecek olan, ezberlenen şey, akılda tutulması gereken ders anlamlarına gelir.²

¹ Charlton T. Lewis ve Charles Short, *A Latin Dictionary* (Oxford: Clarendon Press, 1879), "Memoria", 1135.

² İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati (Misalli Büyük Türkçe Sözlük)*, "Ezber" (Erişim 27 Haziran 2026).

Öğrenme süreci özet olarak bilgi edinme, edinilen bilgileri hatırlama ve bu bilgileri bilişsel öğrenme basamaklarında uygulama aşamalarını kapsar. Bu süreçlerin temelinde edinilmiş bilginin hafızada kalıcı hâle getirilmesi büyük önem taşır. Ezber özellikle temel bilgiyi edinme ve bilginin bağlamını tekrar yoluyla yakalama aşamasıdır. Bloom'un Taksonomisi, öğrenmenin ilk basamağının bilgi kazanımı olduğunu ve ezberin bu aşamada önemli bir rol oynadığını vurgular.³ Bilginin en ham hâli bireyin daha karmaşık beceriler geliştirmesi için bir altyapı oluşturur. Ericsson ve Kintsch, uzmanlık belleği (expert memory) kavramıyla ezberin daha karmaşık düşünme süreçlerini nasıl desteklediğini açıklamıştır.⁴ Ezber sayesinde bireyler, bilgiyi hızlıca hatırlayarak zihinsel kaynaklarını analiz ve sentez gibi üst düzey bilişsel becerilere yönlendirebilir.

Sweller, bilişsel yük teorisi ile ezberin öğrenmedeki kritik rolünü desteklemiştir. Ona göre temel bilgilerin ezberlenmesi, bireyin zihinsel enerjisini daha karmaşık problemlere yönlendirebilmesini sağlar. Bu, bireyin daha ileri düzeyde analitik ve eleştirel beceriler geliştirmesi için zemin hazırlar.⁵ Montaigne'nin bir denemesinde dile getirdiği üzere ezber, bilmek değildir; hafızamıza emanet edilen her şeyi saklamaktır. Nitekim insan kendiliğinden bildiği her şeyi ustasına bakmadan, kitaptaki yerini aramadan istediği gibi kullanır.⁶

Ezberle öğrenme, bellek oluşumu ve pekiştirilmesi süreçleriyle yakından ilişkilidir ve çeşitli nörobiyolojik mekanizmalara dayanmaktadır. Uzmanlara göre ezberle başlayan öğrenme süreçleri, amigdala, hipokampus, prefrontal korteks ve serebellum gibi çeşitli beyin bölgelerini içeren karmaşık nörobiyolojik mekanizmalara dayanmaktadır. Bu süreçlerde nörotransmitterler, stres hormonları ve sinaptik plastisite önemli roller oynamaktadır. Bellek konsolidasyonu ve geri çağırma, farklı nöral devreler ve moleküler yollar aracılığıyla gerçekleşmektedir.⁷

Ezberin temel öğrenme becerisi ve öğrenme metodolojisi kazanma açısından etkisini görmek için beynin çalışma prensiplerini anlamak önem arz eder. Sinaptik plastisite, öğrenmenin temel mekanizmalarından biridir ve tekrarlanan deneyimlerle nöronlar arasındaki bağlantıların güçlenmesini ifade eder.⁸ Bu süreç, uzun süreli belleğin oluşumunda hayati bir rol oynar. Hebb'in Öğrenme Teorisi'nde sinapsların güçlenmesine dayalı bir mekanizma önererek ilişkisel öğrenmeyi öne çıkarmıştır. Bu teoriye göre bir sinapsın kullanımı postsinaptik nöronda aksiyon potansiyeli oluşumuna katkıda bulunduğunda o sinapsın gücü artmakla birlikte ateşlenen nöronların birlikte bağlandığını ve tekrar yoluyla bu bağların güçlendiğini ortaya koyar. Ezber, bu mekanizmayı doğrudan destekler.⁹ Bliss ve Lomo, uzun süreli potansiyasyon (LTP) kavramını ortaya koyarak tekrarlanan nöral bağlantıları nasıl güçlendirdiğini göstermiştir. Bliss ve Lomo'nun çalışmaları, LTP'nin öğrenme ve bellek için hücrel bir model olabileceğini düşündürmüştür. LTP'nin tedai zincirini kurması, sinaps özgüllüğü, işbirlikçilik ve kalıcılık gibi özellikleri, onu bellek depolaması için çekici bir mekanizma hâline getirmiştir. Tekrar edilen bilgiler, bu süreç sayesinde kalıcı belleğe aktarılır ve gerektiğinde hızlıca geri çağırılabilir. Nitekim beynin hipokampus bölgesi, kısa süreli belleği uzun süreli belleğe dönüştürmede kritik bir rol oynar.¹⁰ Ezberleme sırasında hipokampus, bilgiyi düzenli bir şekilde depolayarak bireyin öğrenme sürecini kolaylaştırır. Amigdala ise bilgiyi duygusal bağlamda güçlendirerek ezberlenen materyalin daha uzun süre hatırlanmasını

³ Benjamin S. Bloom, *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals, Handbook I: The Cognitive Domain* (New York: David McKay Company Inc., 1956), 62.

⁴ K. Anders Ericsson - Walter Kintsch, "Long-Term Working Memory", *Psychological Review* 102/2 (1995), 211.

⁵ John Sweller, "Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning", *Cognitive Science* 12 (1988), 257.

⁶ Michel de Montaigne, *Denemeler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 15.

⁷ Fatma Şahin, *Öğrenme ve Belleğin Biyolojisi* (Lyon: Livre de Lyon, 2023), 130.

⁸ Eric R. Kandel, "Nobel Lecture: The Molecular Biology of Memory Storage: A Dialog between Genes and Synapses", *Bioscience Reports* 21/5-6 (2001), 565.

⁹ Thomas Carew vd., "A Test of Hebb's Postulate at Identified Synapses Mediating Classical Conditioning in *Aplysia*", *The Journal of Neuroscience* 4/5 (1984), 1217.

¹⁰ T. V. P. Bliss - T. Lomo, "Long-lasting Potentiation of Synaptic Transmission in the Dentate Area of the Anaesthetized Rabbit Following Stimulation of the Perforant Path", *The Journal of Physiology* 232/2 (1973), 331.

sağlar. Araştırmalar, duygusal uyarılmanın hafıza konsolidasyonunu güçlendirdiğini ve bu etkinin amigdala aracılığıyla gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, duygusal deneyimlerin neden daha canlı ve kalıcı hatırlandığını da açıklamaya yardımcı olmaktadır.¹¹

Ezber yoluyla bilgiyi kişiselleştirip hıfzettiği bilgi üzerinde tefekkür eden zihnin idrak kabiliyeti artacaktır. Rastgele ve gönülsüz alınan bilgiler hem aktaran bakımından hem de aktarılan bakımından bir faydayı temin etmeyecek, hafıza hantallaşacaktır. Bu durumda sadece bilginin hamallığından söz edilebilir. Ezber, bireylerin bilgiyi hızlı bir şekilde hatırlamasını sağlar ve bu da öğrenme sürecini kolaylaştırır. Özellikle STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) alanlarında temel bilgiler ezberlenmeden daha karmaşık problemlerin çözümü mümkün olmaz. Örneğin matematikte formüllerin ezberlenmesi, kimyada periyodik tablonun temel özelliklerinin bilinmesi, bu alanlardaki kavramsal anlayışı geliştirmek için zaruridir.

Ezberin öğrenme süreçlerindeki önemine değinen bilimsel tespitlerle birlikte ezberi farklı bağlamlarda anlamlandırılarak yapılan eleştirilerin mahiyetini tespit etmek de yerinde olacaktır. Örneğin eğitim meseleleri üzerine eleştirel yaklaşımlarıyla dikkat çeken Jules Payot, acilen beyinleri heba eden ezberci eğitimin yok edilmesi gerektiğini savunur. Ancak onun ezber hususunda kurduğu bağlam, ezberin öğrenmenin etkili bir yöntemi olmasıyla doğrudan ilgili değildir. Ona göre işe yaramaz otlar ve çalılıklarla dolu müfredatlar, öğrencileri nefessiz bırakmaktadır. Beyni tıka basa gereksiz ezberlerle doldurmak yerine aktif düşünmeyi geliştirecek, inisiyatif kullanmaya özendirecek ödevlerin verilmesi gerekir.¹² Bu bağlamda Vefa Taşdelen'in vurguladığı üzere ezber, bireyin iç motivasyonu ile ilişkilidir. Müfredat yahut öğretmenin öğrencinin üzerine boca ettiği bilgilerin elbette kalıcı bir fayda sağlamayacağı açıktır. Sadece ezberlenmiş bilgi, yaşantı olarak karşılığı olmayan emanet bir bilgidir. Ancak daha derin anlamda ezber bir hatıra kayıdır. Bu yönüyle düşünüldüğünde bütün duyuların harekete geçtiği, hassaslaştığı çok yönlü bir yaşantıdır ve bireye dikkat kesilme, odaklanma ve derinleşme imkânı sunar.¹³ Bu noktada Bergson'un bellek üzerine yaptığı ayrım dikkat çekicidir. Bergson'a göre bir bilgiyi ezbere bilmek, onu tekrar etmeye imkân veren bir alışkanlık kazanmak anlamına gelir buna karşılık o bilginin ilk öğrenildiği ana ilişkin hatıra, tek ve tekrarlanamaz bir yaşantının bellekteki izidir. Dolayısıyla ezber yalnızca alışkanlık belleğini değil yaşantının bıraktığı izleri de içinde barındırır. Ezber sürecinde ses, ritim, mekân, duygu ve dikkat bir araya gelerek bilgiyi sıradan bir enformasyon olmaktan çıkarır ve hatırlanabilir bir tecrübeye dönüştürür. Bu yönüyle bireye dikkat kesilme, odaklanma ve derinleşme imkânı sunar.¹⁴

Bu bağlamda dikkat hırsızlığının had safhaya eriştiği çok sekmeli dijital çağımızda bir dikkat egzersizi olarak da ezberi hatırlamak yerinde olacaktır. Nitekim *Çalınan Dikkat* isimli eserinde Johann Hari, modern insanın dikkatini kaybetmesini bireysel bir zayıflık olarak değil teknoloji, medya ve ekonomik sistemlerin ortaklaşa ürettiği yapısal bir sorun olarak değerlendirir. Ona göre dikkat, çağımızın en çok kuşatılan ve tüketilen zihinsel imkânlarından biridir. Bu bakımdan ezber bilgiyi muhafaza etmenin yanında dikkati yeniden terbiye etmenin ve zihinsel derinliği korumanın da bir yolu olarak düşünülebilir.¹⁵

Connerton meseleye *Toplular Nasıl Anımsar* isimli eserinde toplumsal bir perspektifle yaklaşır ve bireysel belleğin zihinsel bir muhafaza alanı olmaktan öte toplumsal pratikler, ritüeller ve bedensel deneyimler aracılığıyla yeniden üretildiğini ileri sürer. Bu bağlamda bir bilgiyi anımsamak zihinde depolanmış bir içeriği geri çağırmaktan ibaret değildir daha çok geçmişte yaşanmış bilişsel ve duygusal deneyimlerle yeniden ilişki kurmak anlamına gelir. Dolayısıyla bellek, bilginin muhafaza edildiği pasif bir depo olmaktan ziyade yaşantının

¹¹ James L. McGaugh - Benno Rozenendaal, "Memory Modulation", *Learning and Memory: A Comprehensive Reference. Volume 3: Memory Systems*, ed. Howard Eichenbaum ve John Byrne (Oxford: Elsevier, 2008), 521.

¹² Jules Payot, *İrade Terbiyesi*, çev. Gencay Karakuş (İstanbul: Zeplin Kitap, 2021), 228.

¹³ Vefa Taşdelen, "Eğitimde Ezberleme ve Anlama", *Van İli Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri Çalıştayı* (2012), 154-155.

¹⁴ Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları, 2007), 173-174.

¹⁵ Johann Hari, *Çalınan Dikkat*, çev. Barış Engin Aksoy, (İstanbul: Metis Yayınları, 2024), 18.

izlerini taşıyan ve onları anlamlandıran dinamik bir süreçtir. Sözcüklerin anlamlarını, şiir dizelerini, şarkıları, öyküleri, bir kentin planını, matematiksel denklemleri, mantıksal önermeleri ya da geleceğe yönelik bazı bilgileri hatırladığımızı ifade ettiğimiz durumlar bu bellek türünün kapsamına girer.¹⁶

Ezberin eğitim süreçlerinden büyük ölçüde dışlandığı günümüzde, bu pratiğin bireyin zihinsel gelişimine sunduğu katkılar da yeniden tartışılmaktadır. Uzun süre ezber, anlamamanın karşıtı olarak değerlendirilmiş ve mekanik tekrar ile özdeşleştirilmiştir. Hâlbuki ezber; dikkat, odaklanma, zihinsel disiplin ve hatırlama becerilerini aynı anda harekete geçiren bilişsel bir etkinliktir. Bilginin zihinde tutulması ve gerektiğinde yeniden çağrılabilmesi, öğrenme sürecini desteklemekle kalmaz belleğin canlılığını koruyan bir alıştırmaya işlevi de görür. Bu bağlamda Umberto Eco, *Kitaplardan Kurtulabileceğinizi Sanmayın* isimli eserinde modern eğitim anlayışında giderek terk edilen ezber pratiğinin zihinsel yetilerin gelişimindeki rolüne dikkat çekerek şu değerlendirmede bulunur:

“Bizim neslimiz okulda ezberle şiir öğrenmek zorundaydı. Ama bizden sonraki nesiller için bu durum gitgide ortadan kalkıyor. Ezberle öğrenmekle, hafıza melekelerimizi, dolayısıyla zekâ melekelerimizi çalıştırmış oluyorduk basbayağı. Ezberlemek zorunda olmadığımız günümüzde, bu günlük alıştırmayı bir şekilde kendimize dayatmamız lazım, yoksa erken bunama tehlikesiyle karşı karşıya kalırız.”¹⁷

Ezberin işlevi bilgiyi muhafaza etmek veya belleği güçlendirmekle sınırlı değildir. Özellikle edebiyat eğitiminde ezber; öğrencinin dilin ritmini, ahengini ve ifade imkânlarını içselleştirmesine katkı sağlar. Nitelikli metinlerle kurulan sürekli temas, zamanla bireyin düşünme ve ifade biçimini de dönüştürür. Böylece dil, kuralları sonradan öğrenilen bir araç olmaktan çıkarak duygu ve düşüncenin tabîi bir taşıyıcısına dönüşür. Ezberlenen şiirler, metinler ve edebî parçalar, bireyin estetik hafızasını besleyerek dil zevkinin oluşmasına zemin hazırlar. Bertrand Russell da edebiyat eğitiminin temel amaçlarından birinin bu estetik duyarlılığı geliştirmek olduğunu vurgulayarak ezberin önemine şu sözlerle dikkat çeker:

“Dil güzelliği hiçbir gayret sarf etmeksizin, düşüncenin doğal bir ifadesi olarak meydana gelmelidir. Fakat bunu yapmak için ilkel, estetik içtepilerini kaybetmiş bir toplumda ancak iyi edebiyatla sıkı bir yakınlıktan doğacağına inandığım bir düşünme alışkanlığını hâsıl etmek lazımdır. İşte bunun içindir ki ezberleme bana önemli görünüyor.”¹⁸

Hem Eco hem de Russell’ın da işaret ettiği üzere düşünme becerilerini geliştirmek ve düşünmeyi bir alışkanlığa dönüştürmek nitelikli ve estetize edilmiş bilginin tahsili ile mümkündür. Hafızaya dayalı öğrenmenin önemi büyüktür ve unutkanlığın genellikle bilgiyi baştan düzgün bir şekilde depolayamamaktan kaynaklandığı araştırmalarda vurgulanan hususlardandır.¹⁹ Ezberin eğitim süreçlerinin aşılamaz esası kabul edildiğinde verimsiz olabileceğini ancak doğru bir yaklaşımla akademik başarıya katkı sağlayan bir öğrenme yöntemi olabileceğini hatırla tutarak özellikle İslami eğitim prensipleri ve Asya’daki ezberleme gelenekleri ile Batı’daki eleştirel düşünme yöntemleri arasındaki dengenin kurulması yaşadığımız çağın en zaruri gereklerindendir.²⁰

1. Dil ve Edebiyat Eğitiminde Manzum Sözlüklerin Rolü

Dil ve edebiyat eğitimi bağlamında kelime öğretimi, temel dil ve iletişim becerilerinin geliştirilmesinin ötesinde kültürel ve edebî birikimin aktarımında da merkezi bir role sahiptir. Kelime hazinesinin gelişmesi, bireyin hem okuduğunu ve dinlediğini anlamasını hem de kendini ifade etme gücünü doğrudan etkiler.²¹ Bu bağlamda tarih boyunca farklı medeniyetlerde sözlükler, dil öğreniminin ve hafızanın güçlenmesinin

¹⁶ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alâeddin Şenel (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 39.

¹⁷ Umberto Eco, *Kitaplardan Kurtulabileceğinizi Sanmayın*, çev. Sösi Dolanoğlu (İstanbul: Can Yayınları, 2009), 67.

¹⁸ Bertrand Russell, *Terbiyeye Dair*, çev. Hamit Dereli (Ankara: Maarif Basımevi, 1954), 244.

¹⁹ Enamul Hoque, “Memorization: A Proven Method of Learning”, *International Journal of Applied Research* 22/3 (2018), 142.

²⁰ Muhammed Yusuf, “Memorization as a Learning Style: A Balance Approach to Academic Excellence”, *OIDA International Journal of Sustainable Development* 1/6 (2010), 49.

²¹ Selim Tiryakiol, *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler (Tuhfe-i Asım Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 2-3.

vazgeçilmez araçları arasında yer almıştır. Sözlük türleri arasında manzum sözlükler, nazımın hafızada kalıcılık sağlayan yapısından faydalanarak kelime öğretimini kolaylaştıran özgün eserlerdir. Manzum sözlükler, bir dildeki kelime ve kavramların başka bir dildeki karşılıklarının nazım biçiminde düzenlenmesiyle oluşturulan öğretici eserlerdir.

Türk-İslam eğitim geleneğinde XI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan bu eserler; lügat, manzûme, nazm, nisâb, nuhbe ve tuhfe gibi farklı adlarla kaleme alınmıştır. Yüzyıllar boyunca medrese ve sıbyan mekteplerinde yaygın biçimde kullanılan manzum sözlükler, özellikle Arapça ve Farsça öğretiminde temel başvuru kaynakları arasında yer almış; sahip oldukları şiirsel yapı sayesinde kelimelerin daha kolay öğrenilmesi ve hafızada kalıcı hâle gelmesine katkı sağlamıştır. Bu yönleriyle manzum sözlükler, XX. yüzyıla kadar yabancı dil öğretiminde önemli bir işlev üstlenmiş ve geleneksel eğitim anlayışının temel araçlarından biri olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı eğitim sisteminde hem çocuklara Arapça ve Farsça kelime öğretmek hem de aruz vezni ve bazı edebî sanatları tanıtmak amacıyla kullanılmıştır.²²

Manzum sözlüklerin şekil özellikleri incelendiğinde bu eserlerin pedagojik olarak dikkatle kurgulandığı görülmektedir. Mukaddime, sözlük bölümü ve hâtime gibi bölümlerden oluşan tuhfeler hem klasik edebî gelenekle uyumlu hem de öğretici işlevi ön planda tutan bir yapıya sahiptir. Özellikle sözlük kısmında kullanılan kıtalar, farklı vezinlerle yazılarak öğrenme sürecinin monotonlaşması engellenmiş; nasihat içerikli beyitlerle ahlaki ve kültürel aktarım da sağlanmıştır. Bu durum, manzum sözlüklerin dil öğretimi yanında değerler eğitimi açısından da işlevsel olduğunu göstermektedir.²³ Manzum sözlüklerde ayrıca alfabetik düzenin çoğu zaman tercih edilmemesi, bu eserlerin düz bir şekilde okunan değil duyulup ezberlenen metinler olarak kurgulandığını göstermektedir.

Manzum sözlükler çoğu zaman kısa hacimli, ezberlenmesi kolay eserler olup kelime karşılıklarının beyitler hâlinde verilmesi sayesinde öğrencilerin sözcükleri hem hızlı hem de uzun süreli hafızaya almasını sağlar.²⁴ Bu yönüyle günümüzde mnemonik tekniklerle ifade edilen hafıza stratejilerinin erken dönem örnekleri arasında gösterilebilir. Eserlerin birçoğu, müellifin kendi çocukları veya devlet erkânının çocukları için hazırlanmış; kelime öğretiminin yanı sıra ahlâkî öğütler, gündelik konuşma örnekleri ve kültürel unsurları da içermiştir.²⁵

İslâm kültüründe manzum sözlüklerin eğitim aracı olarak kullanılması, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunması ve anlaşılması amacıyla Arap dilinde başlatılan çalışmalara dayanmaktadır. Erken dönem Arap dilcileri, özellikle *recez* ve daha sonra gelişen *urcûze* nazım biçimlerini öğretici metinlerde kullanarak ezberi kolaylaştırmışlardır.²⁶ Bu uygulama, ilmî bilgilerin ve kelime listelerinin şiir formunda aktarılmasının hem hafızada kalıcılığı artırdığı hem de öğrencilerde estetik zevk oluşturduğu düşüncesine dayanmaktadır. İlk manzum sözlükler, özellikle Arapça-Farsça sözlüklerin yetersiz kaldığı alanlarda Türkçe karşılıkların da yer aldığı iki veya çok dilli formatta hazırlanmıştır.²⁷

Anadolu sahasında manzum sözlüklerin ortaya çıkışı, mevcut Arapça-Farsça sözlüklerin eğitim ihtiyacını tam olarak karşılamaması üzerine olmuştur. İlk aşamada mevcut sözlüklerin satır aralarına Türkçe karşılıklar

²² Güler Doğan, Averbek - Herbert Bichlmeier, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Ders Kitabı Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 62.

²³ Güler, Doğan Averbek, "Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler Tuhfeler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 23/23 (Aralık 2019), 62-84.

²⁴ Kenan Uzun, "Manzum Sözlükler Bize Ne Anlatır?", *Türk Dili* 70/833 (2021), 72-73.

²⁵ Gülşah, Topuz, *Osmanlı Türkçesi Devri Çok Dilli Sözlüklerinden Lûgat-i Erba'a (Arapça-Farsça-Türkçe-Yunanca) (İnceleme-Metin-Girit Yunancası Sözlük-Dizin)*. (İstanbul: Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1-2.

²⁶ Kadir Güler, "Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushî", *The Journal of Academic Social Science Studies* 49 (2016), 158.

²⁷ Güler Doğan, Averbek, "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), 86.

eklenmiş, daha sonra müstakil Türkçe-Arapça veya Türkçe-Farsça manzum sözlükler yazılmıştır.²⁸ Germiyanogulları döneminde Ahmedî ve Ahmed-i Dâî'nin kaleme aldığı satır altı Türkçe-Arapça-Farsça manzum sözlükler, bu geleneğin Anadolu'daki ilk önemli örnekleridir.²⁹

Osmanlı döneminde manzum sözlükler, özellikle sıbyan mekteplerinde ve medreselerde temel ders kitapları arasında yer almıştır. 4-6 yaş aralığındaki çocuklardan başlayarak medrese öğrencilerine kadar geniş bir yaş grubuna hitap eden bu eserler, genellikle bin civarında Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılıklarını içerirdi.³⁰ Manzum sözlükler yalnızca dil öğretiminde değil, aruz vezni, edebî sanatlar ve ahlâkî öğütler gibi konularda da eğitici işlev görmüştür.

Manzum sözlükler yalnızca iki dilli formatta değil zaman zaman üç ya da dört dili bir arada bulunduracak şekilde de hazırlanmıştır. Örneğin, XVIII. yüzyılda Hanyalı Hafız İbrahim'in yazdığı *Lûgat-ı Erbaa*, Arapça, Farsça, Türkçe ve Yunancayı içeren dört dilli bir manzum sözlüktür.³¹ Manzum sözlükler, öğrencilerin hedef dili oluşturan temel kelimeleri sistemli bir biçimde öğrenmelerini sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Arapça ve Farsça başta olmak üzere genellikle yaklaşık bin kadar kelimenin Türkçe karşılıkları beyitler hâlinde verilmiştir.³² Şiir formu, bu kelimelerin ezberlenmesini kolaylaştırmış; anlamların hafızada daha uzun süre tutulmasına katkı sağlamıştır.³³

Bazı manzum sözlükler sadece kelime karşılıklarını değil aynı zamanda temel gramer kurallarını da içermektedir. Örneğin *Lûgat-ı Erbaa*, dilbilgisi kuralları, sayı sistemleri, gün ve ay adları, basit diyaloglar gibi unsurları da bünyesinde barındırarak bir nevi gramer kitabı işlevi görmüştür.³⁴ Manzum yapı, öğrencilerde hem kelime hem de ses kalıplarını ezberleme yeteneğini güçlendirmiştir. Osmanlı eğitim sisteminde ezber (hıfz) yöntemi, takrir ile birlikte temel öğrenme tekniklerinden biri olduğundan bu eserler pedagojik açıdan büyük önem taşımıştır.³⁵

Manzum sözlükler, kelime öğretiminin yanı sıra öğrencilere aruz vezni, kafiye ve nazım biçimlerini tanıtmaya işlevi görmüştür. Eserlerde kullanılan aruz kalıpları, genellikle kolay ezberlenebilir kısa beyitler hâlinde düzenlenmiştir. Bu sayede öğrenciler dil öğrenirken aynı zamanda klasik şiir geleneğinin ritmik yapısına aşina olmuşlardır. Şiir formu, öğrencilere yalnızca kelime değil bununla beraber ses, ahenk ve anlam bütünlüğü sunmuştur. Bu, onların estetik duyarlılıklarını geliştirmiş; klasik edebiyat metinlerini anlamalarını kolaylaştırmıştır. Bazı manzum sözlükler içerik bakımından da ince bir düşünceyle örülmüş ve dil öğretmekle kalmamış, nasihatler, hikmetli sözler ve ahlaki öğretiler de içermiştir. Örneğin *Tuhfe-i Vehbî* ve *Tuhfe-i Âsım*, beyitler arasında öğütler ve edebî sanat örnekleri barındırmaktadır.³⁶ Eserlerde yer alan bazı kelime ve deyimler, dönemin günlük yaşamına, halk kültürüne ve yerel söz varlığına ışık tutmaktadır. Bu yönüyle manzum sözlükler, dil tarihi ve kültür araştırmaları için de önemli birer kaynak niteliği taşır.³⁷

Bu çalışmada bu önemli birikimden hareketle manzum sözlüklerin edebiyat eğitimine muhtemel katkıları, türün tarihsel gelişimi ve işlevleri çerçevesinde ele alınmıştır. İnceleme, söz konusu eserlerin öğrencilerin kelime dağarcığını geliştirme, dil bilinci kazandırma, nazım ve aruz bilgisi verme, kültürel aktarım

²⁸ Averbek, "Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler", 63-64.

²⁹ Averbek, "Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü", 158.

³⁰ Uzun, "Manzum Sözlükler Bize Ne Anlatır?", 73.

³¹ Topuz, *Hanyalı Hafız İbrahim - Lûgat-ı Erbaa*, 4-5.

³² Güler, "Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü", 158.

³³ Uzun, "Manzum Sözlükler Bize Ne Anlatır?", 72-73.

³⁴ Topuz, *Hanyalı Hafız İbrahim - Lûgat-ı Erbaa*, 1-2.

³⁵ Averbek - Bichlmeier, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Ders Kitabı Olarak Manzum Sözlükler", 62.

³⁶ Tiryakiol, *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler*, 3-4.

³⁷ İlker Demirci, *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük (Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Sözlük)* (Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 2.

sağlama gibi yönleri üzerinde yoğunlaşacaktır. Böylece manzum sözlüklerin geçmişteki eğitim işlevlerinin, günümüz edebiyat ve dil öğretimine nasıl uyarlanabileceği konusunda değerlendirmeler yapılacaktır.

Bu araştırma, söz konusu eserlerin tarihsel bağlamdaki işlevlerini inceleyerek günümüz edebiyat eğitimi için yeniden nasıl uyarlanabileceğine dair öneriler geliştirmeyi, manzum sözlüklerin geçmişteki eğitim işlevlerinden yola çıkarak edebiyat eğitimine muhtemel katkılarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada Osmanlı eğitim sisteminde özellikle sıbyan mektepleri ve medreselerde kullanılan *Tuhfe-i Vehbî*, *Tuhfe-i Âsım*, *Tuhfe-i Nushî*, *Lügat-ı Erbaa* gibi eserlerin örnekliğinden hareketle manzum sözlüklerin dil öğretiminde sağladıkları kazanımlar, edebî zevk ve estetik anlayışı kazandırmadaki rolleri ve kültürel aktarım işlevleri incelenecektir. Bu bağlamda manzum sözlüklerin kelime öğretimi, aruz ve nazım öğretimi, sözlü-yazılı anlatım becerilerinin gelişimi ve edebiyat bilinci oluşturma süreçlerindeki etkileri değerlendirilecektir. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevaplar aranmıştır:

1. İncelenen manzum sözlüklerde kelime öğretimi hangi yöntem ve pedagogik yaklaşımlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir?
2. Manzum sözlüklerde çok dillilik ve karşılaştırmalı dil öğretimi hangi biçimlerde yapılandırılmıştır?
3. İncelenen eserlerde kültürel aktarım, ahlaki değerler ve toplumsal yaşamla ilgili unsurlar nasıl temsil edilmektedir?
4. Manzum sözlüklerin şiirsel yapısı, ritim ve kafiye unsurları öğrenme sürecini destekleyen hangi özellikleri barındırmaktadır?
5. Manzum sözlüklerden hareketle günümüz Türk dili ve edebiyatı eğitiminde kullanılabilecek pedagogik çıkarımlar nelerdir?

2. Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır.³⁸ Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin sistematik biçimde analiz edilmesini sağlayan bir veri toplama yöntemidir. Çalışmada manzum sözlüklerin dil ve edebiyat öğretimindeki işlevleri ile günümüz eğitime aktarılabilecek pedagogik yönleri incelenmiştir. Veriler, eserlerin metin yapısı, içerdiği kelime listeleri, nazım şekli, aruz kalıpları, ek metinler (nasihatler, konuşma diyalogları vb.) ve eğitimsel hedefleri açısından tematik kodlama yöntemiyle analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular hem tarihsel hem de pedagogik perspektiften yorumlanmıştır. Araştırmanın veri kaynağını Osmanlı eğitim geleneğinde yaygın biçimde kullanılan ve alan yazında manzum sözlük türünün temsil gücü yüksek örnekleri arasında gösterilen *Tuhfe-i Vehbî*, *Tuhfe-i Âsım*, *Tuhfe-i Nushî*, *Lügat-ı Erbaa* isimli eserler oluşturmuştur. Bu eserler; manzum sözlük geleneğinin farklı dönemlerini temsil etmeleri, dil eğitimi amacıyla kullanılmış olmaları, günümüze ulaşan neşir ve akademik çalışmalarının bulunması, kelime öğretimi, kültürel aktarım ve şiirsel yapı bakımından zengin örnekler içermeleri ölçütleri esas alınmıştır.

2.1. Araştırma Deseni

Araştırma, betimsel nitel araştırma desenine sahiptir. Manzum sözlüklerin tarihsel, yapısal ve pedagogik yönleri incelenmiş; bunların günümüz lise düzeyindeki edebiyat eğitime potansiyel katkıları üzerine çıkarımlarda bulunulmuştur. Tarihsel veriler, literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda çözümlenmiştir. Araştırmada öncelikle manzum sözlükler üzerine yapılmış kitap, tez ve makaleler incelenmiş; ardından seçilen eserlerin yayımlanmış metinleri ayrıntılı olarak okunmuştur. İnceleme sürecinde eserlerde yer alan kelime öğretimine yönelik bölümler, pedagogik içerikler, kültürel unsurlar ve şiirsel yapı özellikleri araştırma amacı doğrultusunda belirlenerek veri setine dâhil edilmiştir.

³⁸ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 189.

2.2. Veri Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Analiz sürecinde metinlerin okunması, anlamlı ifadelerin ve öğretim unsurlarının kodlanması, benzer kodların temalar altında birleştirilmesi, temaların yorumlanarak raporlaştırılması yapılmıştır. Kodlama sürecinde kelime öğretimi, hafıza ve ezber desteği, şiirsel yapı ve ritim, kültürel aktarım, ahlakî ve değer eğitimi, çok dillilik ve karşılaştırmalı dil öğretimi temalar oluşturulmuştur. Temalar oluşturulurken metinlerde tekrar eden pedagojik özellikler dikkate alınmış, eserler arası ortak ve farklı yönler belirlenmiştir.

3. Bulgular

Araştırma kapsamında *Tuhfe-i Vehbî*, *Tuhfe-i Âsım*, *Lügat-ı Erbaa* ve *Tuhfe-i Nushî* adlı manzum sözlükler incelenmiştir. İnceleme sürecinde eserlerde yer alan kelime öğretimi örnekleri, pedagojik yaklaşımlar, kültürel unsurlar, çok dillilik uygulamaları ve öğrenmeyi destekleyen şiirsel yapılar içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda her eserin farklı yönleri öne çıkmakla birlikte tamamının kelime öğretimini kolaylaştırma, ezberi destekleme ve dil öğrenimini şiirsel bir yapı içerisinde sunma amacı taşıdığı görülmüştür. Aşağıda her bir manzum sözlüğe ilişkin belirlenen temalar, temsilî kelime örnekleri ve bu kelimelerin öğretiminde kullanılan beyitlerden hareketle elde edilen bulgular sunulmuştur:

Tablo 1. *Tuhfe-i Vehbî*'de³⁹ Belirlenen Temalar ve Temsilî Örnekler

Tema	Örnek Kelimeler	Beyit
Ezber ve Hafıza	hıfz	Yazmadım vezn-i rekîk ü nâdir / Tâ ola hıfzına herkes kâdir (b. 72)
Şiir Eğitimi	Şi'r, nükte	Anı evvel okuyan tıfl-ı asıl / Nükte-i şi'ri de eyler tahsil (b. 75)
Çocuk Eğitimi	tıfl	Eyledim harf-i hecâda tertîb / Okur ebced gibi her tıfl-ı edîb (b. 85)
Dinî Kavramlar	Hudâ, Yezdân, Âferînende	Tanrı adı Şîzer ü Şebzîr ü Yezdân u Hudâ / Yaradıcı âferînende, büzürgî kibriyâ (b. 94-95)
Günlük Hayat	peşm, penbe, seng	Peşm yün, penbe pamuk, nerm dahi yumuşaktır / Seng taş, saht katı, mermere dirler hârâ (b. 115)
Eğitim ve Sosyal Çevre	maârif	Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün / Ehl-i ma'ârifle görüş dâ'imâ (b. 130)

Bu tablodaki örneklerde görüleceği üzere *Tuhfe-i Vehbî* bir sözlük olmanın ötesinde öğretim amacıyla tasarlanmış bir eğitim metnidir. Müellif, eserin kolay ezberlenebilmesi için özellikle sade ve öğrenilebilir vezinler kullandığını açıkça ifade etmektedir. Bunun yanında öğrencilerin kelime öğrenmelerini kolaylaştırmanın yanında şiir estetiği ve edebî zevk kazanmasını da hedeflemektedir. Bunun yanında müellifin doğrudan ezber, şiir ve çocuk eğitimi üzerine ifadeler kullanması, eserin pedagojik amaçla tasarlandığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum, manzum sözlüklerin kelime öğretimiyle sınırlandırılmadığını, öğrenme stratejileri ve edebî zevk kazandırma süreçlerinde de kullanıldığını göstermektedir. Eserde dinî kavramlar, gündelik hayat unsurları ve sosyal ilişkilerle ilgili kelimeler birlikte sunulmaktadır. Bu durum *Tuhfe-i Vehbî*'nin dil öğretimiyle birlikte kültürel aktarım ve değer eğitime de hizmet ettiğini göstermektedir. Özellikle "Hudâ", "Yezdân", "Âferînende" gibi kavramlar dinî terminolojinin; "peşm", "penbe", "seng" gibi kelimeler ise günlük yaşam söz varlığının öğretildiğini ortaya koymaktadır.

³⁹ Bk. Sümbül-zâde Vehbî, *Tuhfe-i Vehbî (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* (Kahramanmaraş: Öncü Yayınevi, 2012).

Tablo 2. *Tuhfe-i Âsım*'da⁴⁰ Belirlenen Temalar ve Temsilî Örnekler

Tema	Örnek Kelimeler	Örnek Beyit
Tarım	hars, mezra'a, nebât	Hars ekin, mezra'a tarla, de biten şey'e nebât bezirdir Tohm u şa'ir arpa bitürmek inbât (b. 188)
Ticaret	bey', şirâ, sûk	Denür alım satıma bey' ü şirâ, çarşuya sûk / mütezâhim galebe oldu dirinti gâgât (b. 192)
Denizcilik	fûlk, sekîfe, zift	Gemi fûlk oldu, sekîfe geminin tahtasıdır / kîrdır zift dahı celfeza oldu kalafat (b. 194)
Zaman Bilinci	evkât	Fâ'ilâtün fe'ilâtün, fe'ilâtün, fâ'lün / Kılma bîhûde yere sarf-ı nukûd-ı evkât (b. 196)
Hayvanlar	ibl, cemel, nâka	Deve ibl oldu, cemel erkeği, nâka dişisi / şikere südlüsü süd vermege dendi ırgâs (b. 200)

Bu tabloda görüldüğü üzere *Tuhfe-i Âsım*'da kelime öğretimi daha çok gündelik yaşam alanları etrafında şekillenmektedir. Tarım, ticaret, denizcilik ve hayvancılık gibi Osmanlı toplumunun ekonomik ve sosyal hayatında önemli yer tutan alanlara ilişkin çok sayıda kelimeye yer verilmiştir. Eserde nesne ve kavram adları öğretilmemekte ve öğrencilerin gündelik yaşamla ilişki kurabilecekleri bir söz varlığı da kazandırılmaktadır. Özellikle üretim ve ticaretle ilgili kelimelerin sistemli biçimde verilmesi, sözlüklerin meslekî ve gündelik yaşam dilini öğretme işlevine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eser, kelime öğretimini kültürel ve toplumsal bağlam içerisinde gerçekleştiren bir eğitim materyali niteliği taşımaktadır. Bunun yanında "Kılma bîhûde yere sarf-ı nukûd-ı evkât" gibi beyitler aracılığıyla zamanın değerli kullanılması gerektiği öğütlenmekte böylece kelime öğretimi değer aktarımıyla desteklenmektedir.

Tablo 3. *Lûgat-ı Erbaa*'da⁴¹ Belirlenen Temalar ve Temsilî Örnekler

Tema	Örnek Kelimeler	Örnek Beyit
İnsan ve Aile	el-eb, peder, baba, kiri (25a-7)	Çayın atadır peseros hem peseradır çayın ana / Papu ced peği oğul kiri baba mana ana (80b/6)
Organlar	el-fem, dehan, ağız, istoma (21b-14)	Hem dahı nâzende hağyari dimekdir ey civan / İdrebete ke de[n] mili eyler hayâ açmaz dehân (82b-1)
Günlük Yaşam	el-ħubz, nân, ekmek, ipsomi (37a-6)	İmka feta psomi ne-durur bir dilim ekmek durur / İsporo toħuma dinildi fitema ekmek durur (82b-2)
Meslekler	en-neccâr, çûb-tırâş, dülger, marankos (42b-13)	Açıķano demürce maranķo oldu neccâr / İskeparñi bil keserdür hem ölcüdür iķsamari (69a-3)
Ahlak ve Değerler	ħayr, nîkî, iyilik, ħalosini (29a-1)	Şabâhñ ħayr ola cânım ipsi mu ħalimera su / Sa 'âdetlû ola baħtñ na ne ħali i mera su (78b-3)

Lûgat-ı Erbaa'nın en dikkat çekici özelliği dört farklı dili aynı metin içerisinde karşılaştırmalı biçimde sunmasıdır. Eserde Arapça, Farsça, Türkçe ve Yunanca karşılıklar birlikte verilmekte böylece öğrencilerin farklı diller arasındaki anlam ilişkilerini görmeleri sağlanmaktadır. İnsan ve aile, organlar, günlük yaşam, meslekler ve ahlak gibi başlıklar altında verilen kelimeler, öğrencilerin söz varlığını rastgele değil anlam ilişkileri içerisinde öğrenmesini sağlamaktadır. Günümüz kelime öğretimi yaklaşımlarında da kavram alanlarına dayalı öğretimin öğrenme kalıcılığını artırdığı kabul edilmektedir. Bu bakımdan *Lûgat-ı Erbaa*'nın tematik düzeni dikkat çekici bir pedagojik tercih olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle *Lûgat-ı Erbaa* karşılaştırmalı dil öğretimi materyali niteliği de taşımaktadır. Eserin bu özelliği günümüzde çok dillilik ve kültürlerarası öğrenme

⁴⁰ Bk. Tiryakiol, *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler (Tuhfe-i Âsım Örneği)*.

⁴¹ Bk. Topuz, *Osmanlı Türkçesi Devri Çok Dilli Sözlüklerinden Lûgat-ı Erba'a*.

yaklaşımları açısından da dikkat çekicidir. Nitekim eserde aynı kavramın Arapça, Farsça, Türkçe ve Yunanca karşılıklarının birlikte verilmesi, öğrencilerin diller arası benzerlik ve farklılıkları karşılaştırarak öğrenmelerine imkân tanımaktadır. Bu durum çok dillilik becerisini desteklemekte, kelimeler arasında bilişsel bağlar kurulmasını da kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla *Lûgat-i Erbaa*, geleneksel bir manzum sözlük olmanın ötesinde çok dilli ve karşılaştırmalı dil öğretimine yönelik bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Tablo 4. *Tuhfe-i Nushî*'de⁴² Belirlenen Temalar ve Temsilî Örnekler

Tema	Örnek Kelime	Örnek Beyit
İlim Sevgisi	İlim	Ger edersen 'ilme çok sa'y-yı beli / Hakk verir sana çok 'âlî mertebe (b. 148)
Şiirle Öğrenme	manzûme	Şu belîğ manzûmelerle her an / Ülfetim olmuş idi rûz u şebân (b. 19)
Yazma Becerisi	nazm	Sa'y edüp ister idim dileğimi / Nazm u inşâda müsellemligimi (b. 21)
Çok Dillilik	zebân	Rûzi kıldı bana Mevlâ'm tevfik / Üç zebân üstüne ettim tenmîk (b. 26)
Kolay Öğrenme	Lafz, ma'nî	Lafz u ma'nileri âsân u yesir / Okuyan kesb ede çok hazz-ı vefir (b. 29)

Çemişgezekli Nasûh Efendi'nin *Tuhfe-i Nushî* adlı eseri, üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) yapısı, didaktik niteliği ve manzum sözlük geleneği içerisindeki özgün yeriyle dikkat çeken önemli eserlerden biridir. Eserin incelemesini yapan Erdoğan Taştan'ın da belirttiği üzere *Tuhfe-i Nushî*, kelime öğretimini hedefleyen bir sözlük olmanın ötesinde dil becerilerini geliştirmeyi ve öğrenmeyi kolaylaştırmayı amaçlayan eğitsel bir anlayışla kaleme alınmıştır.⁴³ *Tuhfe-i Nushî*'den alınan bu örneklerde müellif, ilme yönelme, şiirle meşgul olma, yazma becerilerini geliştirme ve çok dilli öğrenme gibi hususları özellikle vurgulamaktadır. Özellikle "Üç zebân üstüne ettim tenmîk" beyti eserin üç dilli yapısını ortaya koyarken "Lafz u ma'nileri âsân u yesir" ifadesi öğrenmeyi kolaylaştırma amacını açık biçimde göstermektedir. Bunun yanında şiir ve inşâ becerilerine yapılan vurgu manzum sözlüklerin kelime ezberletme yanında etkili dil kullanım becerilerini geliştirmeyi de hedeflediğini ortaya koymaktadır. Eserde sıkça tekrar edilen öğrenme kolaylığı, zevk ve teşvik kavramları ise müellifin öğrenme sürecinde motivasyon unsuruna önem verdiğini göstermektedir. Bu durum, manzum sözlüklerin sadece kelime ezberine odaklı metinler olmadığını, öğrencinin ilgisini canlı tutmayı ve öğrenmeyi cazip hâle getirmeyi amaçlayan pedagojik bir anlayışla kaleme alındığını ortaya koymaktadır.

İncelenen dört manzum sözlük birlikte değerlendirildiğinde farklı dönemlerde ve farklı amaçlarla kaleme alınmış olmalarına rağmen belirli pedagojik özellikler bakımından önemli ortaklıklar taşıdıkları görülmektedir. Bu ortaklıklar kelime öğretimi, çok dillilik, ezberi destekleyen şiirsel yapı, kültürel aktarım ve dil becerilerinin geliştirilmesi başlıkları altında toplanabilir. İlk olarak bütün eserlerde kelime öğretiminin temel amaç olarak öne çıktığı görülmektedir. *Tuhfe-i Vehbî* ve *Tuhfe-i Âsım*'da Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıkları sistemli biçimde verilirken *Lûgat-i Erbaa*'da aynı kavramın Arapça, Farsça, Türkçe ve Yunanca karşılıkları birlikte sunulmaktadır. *Tuhfe-i Nushî*'de ise müellif, eserin "üç zebân" üzerine kurulduğunu özellikle vurgulamaktadır. Bu durum, manzum sözlüklerin söz varlığını aktaran eserler olmanın ötesinde çok dilli öğrenme ortamları oluşturduğunu göstermektedir.

İkinci olarak eserlerin tamamında öğrenmeyi kolaylaştırmayı amaçlayan şiirsel bir yapı dikkat çekmektedir. Nazım biçiminde düzenlenen kelime listeleri, kafiye ve ritim unsurları sayesinde öğrencilerin kelimeleri daha kolay hatırlamasına imkân sağlamaktadır. Özellikle *Tuhfe-i Vehbî*'de müellifin eserin kolay ezberlenebilmesi amacıyla uygun vezin tercih ettiğini belirtmesi, manzum sözlüklerin bilinçli bir hafıza stratejisi üzerine inşa edildiğini göstermektedir. *Tuhfe-i Nushî*'de yer alan "lafz u ma'nileri âsân u yesir" ifadesi de öğrenme kolaylığının müellif tarafından doğrudan hedeflendiğini ortaya koymaktadır.

⁴² Bk. Çemişgezekli Nasûh Efendi, *Tuhfe-i Nushî* (İstanbul: Hattat Tevfik Matbaası, 1297/1881).

⁴³ Erdoğan Taştan, "Çemişgezekli Nasûh Efendi'nin *Tuhfe-i Nushî* Adlı Manzum Sözlüğü", *Social Sciences: A Fresh Start / Sosyal Bilimler: Yeni Bir Başlangıç*, ed. Tufan Çötök - Yusuf Şahin (Sarajevo: Lektorsko-korektorska služba DK, 2016), 86-87

Üçüncü ortak unsur kültürel aktarım işlevidir. İncelenen eserlerde kelimeler öğretilirken dönemin dünya görüşünü, toplumsal ilişkilerini ve kültürel değerlerini yansıtan kavramlar da aktarılmaktadır. *Tuhfe-i Vehbî*'de dinî kavramlar ve sosyal ilişkiler, *Tuhfe-i Âsım*'da tarım, ticaret ve gündelik hayat unsurları, *Lûgat-i Erbaa*'da aile, toplum ve ahlak kavramları bu durumun örnekleri arasında yer almaktadır. Bu yönüyle manzum sözlükler, dil öğretimi ile kültürel aktarımı bir arada gerçekleştiren metinler olarak değerlendirilebilir.

Eserlerde dikkat çeken bir diğer ortak özellik ise değerler eğitime yönelik unsurlardır. Özellikle *Tuhfe-i Vehbî*'de ilim ve marifet ehliyle birlikte olmanın önemi vurgulanırken *Tuhfe-i Âsım*'da zamanın verimli kullanılması gerektiğine ilişkin öğütlere yer verilmiştir. *Tuhfe-i Nushi*'de ise ilim, hüner ve öğrenme arzusu öne çıkarılmaktadır. Bu durum manzum sözlüklerin öğrencilerin ahlaki ve sosyal gelişimlerine katkı sağlamayı hedeflediğini de göstermektedir.

Son olarak eserlerde dil becerilerinin geliştirilmesine yönelik bir yaklaşımın da bulunduğu görülmektedir. Özellikle *Tuhfe-i Nushi*'de şiir ve inşâ becerilerine yapılan vurgu dikkat çekicidir. Benzer şekilde *Lûgat-i Erbaa*'da yer alan konuşma kalıpları ve çok dilli kullanım örnekleri, öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmeyi amaçlayan bir yaklaşımın varlığına işaret etmektedir. Bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde manzum sözlüklerin kelime öğretimi, kültürel aktarım, çok dillilik, değerler eğitimi ve dil becerilerinin geliştirilmesi gibi çok boyutlu eğitimsel işlevlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu özellikler, söz konusu eserlerin günümüz Türk dili ve edebiyatı öğretiminde yeniden değerlendirilmesini gerekli kılan önemli göstergeler olarak görülebilir.

4. Tartışma

Bu bulgular, manzum sözlüklerin günümüz yabancı dil veya ikinci dil öğretiminde ritmik tekrar ve kültürel bağlam unsurlarını kullanarak etkili olabileceğini göstermektedir. Özellikle çok dilli karşılık verme, günümüzde de kullanılan bilişsel köprü yöntemine uygun bir model sunmaktadır. Bu nedenle manzum sözlüklerin günümüz edebiyat eğitiminde kullanımı, hem geleneksel bir pedagogik mirasın yeniden değerlendirilmesini sağlayacak hem de öğrencilere dilin estetik boyutunu deneyimleme imkânı sunacaktır.

Modern eğitim kuramlarında kelime öğretiminin bağlam içinde gerçekleştirilmesi, ritmik tekrarın öğrenme süreçlerine katkısı ve estetik deneyimlerin bilişsel gelişimi desteklemesi gibi yaklaşımlar giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Manzum sözlüklerin bu unsurları tarihsel olarak bünyesinde barındırması, onları çağdaş edebiyat eğitiminde yeniden değerlendirilebilecek bir öğretim materyali hâline getirmektedir.

Kelime öğretimi açısından bakıldığında manzum sözlükler, sözcükleri sadece sözlük karşılıklarıyla değil aynı zamanda anlam ilişkileri ve kültürel bağlamlarıyla birlikte sunmaktadır. Bu durum kelimelerin zihinde daha güçlü çağrışımlar oluşturmaya imkân tanır. Örneğin *Tuhfe-i Vehbî* gibi manzum sözlüklerde kelimelerin çoğu gündelik hayat veya kültürel kavramlar etrafında beyitler içinde verilmiştir. Böylece öğrenci kelimenin manasını bir düşünce ve kültür çerçevesi içinde öğrenmektedir. Nitekim dil öğretimi literatüründe bağlam temelli kelime öğretiminin öğrenmenin kalıcılığını artırdığı vurgulanmaktadır.⁴⁴ Bu bakımdan manzum sözlüklerin sunduğu bağlamsal öğrenme modeli, günümüz kelime öğretim yöntemleriyle önemli ölçüde örtüşmektedir.

Manzum sözlüklerin pedagogik gücünü artıran bir diğer unsur şiirsel formun hafıza üzerindeki etkisidir. Ritim, uyak ve ölçü gibi unsurların bulunduğu metinlerin hafızada daha kalıcı olduğu hem sözlü kültür araştırmalarında hem de modern bilişsel psikoloji çalışmalarında ortaya konmuştur. Ong'un sözlü kültür üzerine yaptığı çalışmalar, ritmik ve formüle edilmiş dil yapıların hafıza aktarımını kolaylaştırdığını göstermektedir.⁴⁵ Benzer şekilde bilişsel psikoloji alanında yapılan araştırmalar, ritmik tekrar ve ses

⁴⁴ I. S. P. Nation, *Learning Vocabulary in Another Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 232.

⁴⁵ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 88.

örüntülerinin bilgilerin uzun süreli belleğe aktarılmasını kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır.⁴⁶ Manzum sözlüklerin şiirsel yapısı, kelimelerin ses kalıplarıyla birlikte öğrenilmesini sağladığından bu metinler hafıza temelli öğrenme açısından güçlü bir araç olarak değerlendirilebilir.

Bu metinlerin günümüz edebiyat eğitiminde kullanılabileceği önemli alanlardan biri de yaratıcı yazma etkinlikleridir. Öğrencilerin belirli kelimelerden hareketle kısa beyitler üretmeleri, kelime öğretimi üretim odaklı bir öğrenme sürecine dönüştürmektedir. Yaratıcı yazma çalışmaları, öğrencilerin dili aktif biçimde kullanmalarını sağladığı için kelime öğrenimini derinleştirir ve dilsel yaratıcılığı destekler. Flower ve Hayes'in yazma süreci üzerine geliştirdiği kuramsal model, yazmanın yalnızca bir ifade aracı değil aynı zamanda düşünme ve öğrenme süreci olduğunu göstermektedir.⁴⁷

Manzum sözlüklerin çağdaş eğitim ortamlarında kullanılmasını mümkün kılan bir diğer unsur ise dijital eğitim teknolojileridir. Günümüzde eğitim materyalleri giderek daha fazla dijital ortamlara taşınmakta ve görsel-işitsel araçlarla desteklenmektedir. Manzum sözlüklerin ritmik ve ses temelli yapısı, dijital öğrenme platformlarında kolaylıkla yeniden yorumlanabilecek bir yapı arz eder. Sesli okuma kayıtları, animasyonlu beyit sunumları veya mobil kelime öğrenme uygulamaları aracılığıyla bu metinler öğrencilere çoklu duyuşsal öğrenme deneyimi sağlayacak şekilde sunulabilir. Mayer'in çoklu ortam öğrenme kuramı, görsel ve işitsel unsurların birlikte kullanıldığı öğrenme ortamlarının bilişsel süreçleri desteklediğini ortaya koymaktadır.⁴⁸ Bu açıdan manzum sözlüklerin dijital ortamda sunulması, kelime öğretimi hem daha etkili hem de daha ilgi çekici hâle getirebilir.

Manzum sözlüklerin eğitimde kullanılmasının bir diğer önemli yönü disiplinler arası öğrenme imkânı sunmalarıdır. Bu eserler sadece edebiyat dersleri için değil tarih, dilbilim ve kültür araştırmaları için de önemli bir kaynak niteliği taşır. Osmanlı eğitim sisteminde sıbyan mekteplerinde ve medreselerde okutulan bu eserler, öğrencilerin hem dil öğrenmesini hem de dönemin kültürel değerlerini tanımasını sağlamıştır. Bu yaklaşım öğrencilerin metinleri çok boyutlu bir bakış açısıyla analiz etmelerine katkı sağlar.

Manzum sözlüklerin ritmik yapısı, günümüz gençlerinin aşına olduğu söz performansı ve müzik kültürüyle de uyumlu bir özellik göstermektedir. Rap ve spoken word gibi çağdaş söz sanatlarında da ritim ve kafiye önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle ritim temelli okuma veya performans etkinlikleri aracılığıyla manzum sözlük beyitlerinin sınıf ortamında canlandırılması, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırabilir. Bu tür uygulamalar klasik metinlerin günümüz öğrenme kültürüyle buluşmasına ve öğrenciler tarafından daha canlı biçimde deneyimlenmesine imkân tanımaktadır.

Manzum sözlükler, kelime öğretimi, estetik dil bilinci, kültürel aktarım ve yaratıcı ifade becerilerini bir arada geliştirebilen çok yönlü metinlerdir. Bu eserlerin modern edebiyat eğitiminde yeniden değerlendirilmesi, hem geleneksel öğretim yöntemlerinin pedagojik değerini ortaya koymakta hem de öğrencilerin dil ve edebiyatla daha derin bir ilişki kurmasına imkân tanımaktadır. Bu yönüyle manzum sözlükler, geçmişin öğretim mirasını günümüz eğitim anlayışıyla buluşturan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, manzum sözlük geleneği üzerinden ezberin eğitim süreçlerindeki işlevini yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Modern eğitim tartışmalarında çoğu zaman mekanik ve eleştirel düşünmeyi sınırlandıran bir yöntem olarak değerlendirilen ezber, klasik eğitim geleneğinde farklı bir pedagojik işlev üstlenmiştir. Manzum sözlükler örneğinde görüldüğü üzere ezber yalnızca bilgiyi tekrar etmeye dayalı bir öğrenme yöntemi değil ritim, kafiye ve anlam ilişkileri aracılığıyla öğrenmeyi destekleyen bir hafıza tekniği

⁴⁶ Alan Baddeley, *Working Memory, Thought and Action* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 21.

⁴⁷ Linda Flower – John R. Hayes, "A Cognitive Process Theory of Writing", *College Composition and Communication* 32/4 (1981), 366.

⁴⁸ Richard E. Mayer, *Multimedia Learning* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 103.

olarak kullanılmıştır. Bu metinlerde kelimelerin nazım formu içinde sunulması, öğrencinin bilgiyi estetik bir yapı içinde kavramasını ve zihninde kalıcı hâle getirmesini sağlamıştır. Dolayısıyla manzum sözlükler, ezber ile anlamlandırma arasında kurulan dengeli bir öğretim anlayışının önemli örneklerinden biridir. İncelenen manzum sözlükler, ezberin ritim, anlam ve bağlam unsurlarıyla desteklendiğinde öğrenmeyi kolaylaştıran bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.

Çalışmada manzum sözlüklerin Türk-İslâm eğitim geleneği içindeki yeri ve özellikle kelime öğretimi bağlamında üstlendikleri işlev incelenmiştir. Yapılan incelemeler, manzum sözlüklerin yalnızca bir sözlük türü olmanın ötesinde pedagojik bir öğretim aracı olarak tasarlandığını ortaya koymaktadır. Bu eserlerde kelime öğretimi, ritim, kafiye ve nazım biçimleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Böylece öğrenme süreci yalnızca anlam aktarımına dayanmamakta aynı zamanda estetik bir dil deneyimi ve hafıza temelli bir öğrenme yöntemiyle desteklenmektedir. Bu yönüyle manzum sözlükler, klasik eğitim geleneğinde dil öğretimi ile edebî zevk kazandırma amacını bir arada taşıyan özgün metinler olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç, manzum sözlüklerin dil öğretimiyle birlikte kültürel aktarım sürecine de katkı sağlamasıdır. Bu metinlerde yer alan kelimeler, deyimler ve kavramlar dönemin sosyal hayatı, kültürel değerleri ve düşünce dünyasına dair önemli ipuçları barındırmaktadır. İncelenen manzum sözlüklerde kavram alanlarına göre tasnif edilen kelimeler ilgili kavram alanına ilişkin derinleşmeyi öngörmektedir. Bu yönüyle manzum sözlükler söz varlığını genişletip derinleştirmeye elverişli bir yöntem takip etmiş, dil öğretiminin yanı sıra kültürel mirasın aktarımında da işlevsel bir rol üstlenmiştir.

Modern dil öğretiminde kelime öğretiminin bağlam içinde yapılması, öğrencinin aktif katılımının sağlanması ve estetik dil deneyiminin öğrenme sürecine dâhil edilmesi gibi yaklaşımlar önem kazanmaktadır. Manzum sözlükler ise bu yaklaşımlarla örtüşen pedagojik özellikler taşımaktadır. Bu nedenle klasik manzum sözlük geleneği, çağdaş eğitim ortamlarında yeni öğretim yöntemleriyle birlikte yeniden yorumlanabilir.

Bu bağlamda öncelikle manzum sözlüklerin seçilmiş beyitlerinin lise düzeyindeki Türk dili ve edebiyatı derslerinde kelime öğretimini destekleyici örnek metinler olarak değerlendirilmesi mümkündür. Öğrencilerin bu metinler üzerinden kelime anlamlarını, nazım özelliklerini ve dilin estetik yönünü birlikte keşfetmeleri sağlanabilir. Bunun yanı sıra öğrencilerin belirli kelimelerden hareketle kendi manzum sözlük denemelerini yazmaları hem kelime dağarcıklarını geliştirmelerine hem de yaratıcı yazma becerilerini güçlendirmelerine katkı sağlayabilir. Ayrıca manzum sözlüklerin dijital eğitim ortamlarında yeniden sunulması da önemli bir imkân olarak değerlendirilebilir. Sesli okuma, görsel destekli anlatım veya animasyon gibi dijital araçlar aracılığıyla bu metinler öğrenciler için daha anlaşılır ve ilgi çekici hâle getirilebilir. Bu tür uygulamalar, klasik metinlerin günümüz öğrenme ortamlarına uyarlanmasına ve öğrencilerin tarihî metinlerle daha canlı bir ilişki kurmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak manzum sözlükler; dil öğretimi, edebî estetik ve kültürel aktarım gibi farklı boyutları bir arada barındıran çok yönlü metinlerdir. Bu eserlerin pedagojik potansiyelinin yeniden değerlendirilmesi hem Türk edebiyatı öğretimi hem de kelime öğretimi alanında yeni araştırmalar için önemli bir imkân sunmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların manzum sözlüklerin farklı örneklerini karşılaştırmalı biçimde incelemesi ve bu metinlerin çağdaş eğitim ortamlarında nasıl kullanılabileceğine dair uygulamalı modeller geliştirmesi, alana önemli katkılar sağlayacaktır.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethics Committee Permission: This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature review/published sources. It is stated that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and the statement used is stated in the bibliography in all reports.

Yapay Zekâ Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâdan düzenleme ve dil incelemesi bakımından yararlanılmıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Artificial Intelligence Ethical Statement: Artificial intelligence was used in the preparation of this study for editing and linguistic analysis purposes. All content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Kaynakça

- Averbek, Güler Doğan “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler Tuhfeler”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 23/23 (Aralık 2019), 62-84.
- Averbek, Güler Doğan “Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), 85-114. <https://doi.org/10.26650/DIVAN.2018.21.0005>.
- Averbek, Güler Doğan - Bichlmeier, Harald. “Osmanlı Eğitim Sisteminde Ders Kitabı Olarak Manzum Sözlükler Tuhfeler”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26/26 (Temmuz2021), 61-82.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı (Misalli Büyük Türkçe Sözlük)*. Erişim 27 Haziran 2026. <https://lugatim.com/s/EZBER>
- Baddeley, Alan. *Working Memory, Thought and Action*. Oxford University Press, 2007.
- Bergson, Henri. *Madde ve Bellek*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları, 2007.
- Bliss, T. V. P. - T. Lomo. “Long-lasting Potentiation of Synaptic Transmission in the Dentate Area of the Anaesthetized Rabbit Following Stimulation of the Perforant Path”. *The Journal of Physiology* 232/2 (1973),331-352.
- Bloom, Benjamin S. *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals: Handbook I, Cognitive Domain*. New York: Longmans, 1956.
- Carew, Thomas vd. “A Test of Hebb’s Postulate at Identified Synapses Mediating Classical Conditioning in *Aplysia*”. *The Journal of Neuroscience* 4/5 (1984), 1217-1224. <https://doi.org/10.1523/jneurosci.04-05-01217.1984>.
- Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çev. Alâeddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Çemişgezekli Nasûh Efendi. *Tuhfe-i Nushî*. İstanbul: Hattat Tevfik Matbaası. (1297/1881).
- Çıpan, Mustafa. “Şâhidî, İbrâhim”, *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, 01.01.2026. <https://islamansiklopedisi.Org.Tr/Sahidi-ibrahim>.
- Demirci, İlker. *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük (Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Sözlük)*. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Eco, Umberto. *Kitaplardan Kurtulabileceğinizi Sanmayın*. Çeviren Sosi Dolanoğlu. İstanbul: Can Yayınları, 2009.
- Ericsson, K. Anders - Walter Kintsch. “Long-Term Working Memory”. *Psychological Review* 102/2 (1995), 211-245.
- Flower, Linda – Hayes, John R. “A Cognitive Process Theory of Writing.” *College Composition and Communication* 32/4 (1981), 365-387.
- Güler, Kadir. “Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushî”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 49 (2016), 157-174. <https://doi.org/10.9761/JASSS3600>.
- Hari, Johann. *Çalınan Dikkat: Neden Odaklanamıyoruz?* Çeviren Barış Engin Aksoy. İstanbul: Metis Yayınları, 2023.
- Hoque, Enamul. “Memorization: A Proven Method of Learning”. *International Journal of Applied Research* 22/3 (2018), 142-150.
- Kandel, Eric R. “Nobel Lecture: The Molecular Biology of Memory Storage: A Dialog between Genes and Synapses”. *Bioscience Reports* 21/5-6 (2001), 565-611.
- Lewis, Charlton T. ve Charles Short. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879.
- Mayer, Richard E. *Multimedia Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- McGaugh, James L. - Benno Roozendaal. “Memory Modulation”. *Learning and Memory: A Comprehensive Reference. Volume 3: Memory Systems*. Ed. Howard Eichenbaum ve John Byrne. Oxford: Elsevier, 2008. 521-554.
- Montaigne, Michel de. *Denemeler*. Çeviren Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Nation, I. S. P. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press, 2001.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlün Teknolojileşmesi*. Çeviren Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

- Payot, Jules. *İrade Terbiyesi*. Çeviren Gencay Karakuş. İstanbul: Zeplin Kitap, 2021.
- Russell, Bertrand. *Terbiyeye Dair*. Çeviren Hamit Dereli. Ankara: Maarif Basımevi, 1954.
- Sünbül-zâde Vehbî. *Tuhfe-i Vehbî (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Kahramanmaraş: Öncü Yayınevi, 2012.
- Sweller, John. "Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning". *Cognitive Science* 12 (1988), 257–285.
- Şahin, Fatma. *Öğrenme ve Belleğin Biyolojisi*. Lyon: Livre de Lyon, 2023.
- Taşdelen, Vefa. "Eğitimde Ezberleme ve Anlama". *Van İli Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri Çalıştayı*. 2012. 153–159.
- Taştan, Erdoğan. "Çemişgezekli Nasûh Efendi'nin Tuhfe-i Nushî Adlı Manzum Sözlüğü". *Social Sciences: A Fresh Start / Sosyal Bilimler: Yeni Bir Başlangıç*. Ed. Dr. Tufan Çötök - Yusuf Şahin. 86-96. Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Lektorsko-korektorska služba DK. 2016.
- Tiryakiol, Selim. *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler (Tuhfe-i Asım Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Topuz, Gülşah. *Osmanlı Türkçesi Devri Çok Dilli Sözlüklerinden Lûgat-i Erba'a (Arapça-Farsça-Türkçe-Yunanca) (İnceleme-Metin-Girit Yunancası Sözlük-Dizin)*. İstanbul: Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uzun, Kenan. "Manzum Sözlükler Bize Ne Anlatır?". *Türk Dili* 70/833 (2021), 72–74.
- Yıldırım, Ali - Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Yusuf, Muhammed. "Memorization as a Learning Style: A Balance Approach to Academic Excellence". *OIDA International Journal of Sustainable Development* 1/6 (2010), 49–58. <https://ssrn.com/abstract=1672306>.